

คลองวัดดอกไม้ : “ขนอบางหลวง” สู่ ถิ่นฐานบ้านขุนนา

ธีรนนท์ ช่วงพิชิต

ทุกวันนี้หากสอบถามผู้คนรุ่นปัจจุบัน ถึง “คลองวัดดอกไม้” น่าจะไม่มีใครรู้จักเลยก็ได้ อาจจะด้วยเพราะชื่อบ้านนามเมืองมีการเปลี่ยนแปลงไปไม่น้อยทีเดียวจากอดีต และรวมทั้งความสำคัญของคูคลองในวันวาน ถูกทดแทนความสำคัญไปด้วยถนนหนทางอย่างปัจจุบัน

ย้อนหลังวันเวลาไปราว ๆ ๑๐๐ - ๑๕๐ ปี “คลองวัดดอกไม้” มีความสำคัญที่เป็นลำคลองที่แยกออกมาจากคลองบางหลวง และไหลผ่านวัดดอกไม้ จนกลายมาเป็นชื่อเรียกคลองดังกล่าวว่า “คลองวัดดอกไม้”

ขอขยายความถึงชื่อของ วัดดอกไม้ ให้เกิดความเข้าใจมากขึ้น “วัดดอกไม้” เป็นวัดเดิมที่มีมาตั้งแต่ครั้งอยุธยา เป็นวัดเก่าที่ได้รับความสำคัญขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ตามกระแส “พระราชนิยม” ของพระองค์ ด้วยเพราะขุนนางตระกูลขุนนา โดยเฉพาะฝ่ายหญิงของสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) ได้ร่วมกันบูรณะปฏิสังขรณ์ โดย ท่านผู้หญิงจันทร์ ซึ่งเป็นท่านผู้หญิงในสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ (ดิศ) และเป็นมารดาของพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) และจมีนราชามาตย์ (ข้า ขุนนา) เนื่องจากเป็นวัดที่ใกล้บ้านของท่าน

นาวาเอก พระยาชลธารวิจิตร (มัย ชลานุเคราะห์) ได้กล่าวในหัวข้อปาฐกถาเรื่อง “ประวัติคลองเขตต์ หมู่บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา” ณ สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึง ลำคลองสายต่าง ๆ ในระแวกหมู่บ้านของสมเด็จพระเจ้าพระยาตระกูลขุนนา โดยกล่าวไว้หลายสาย แต่ได้กล่าวถึงคลองสายหนึ่ง คือ คลองวัดดอกไม้ โดยกล่าวถึงความเป็น “คลองขนอบางหลวง” ในอีกชื่อหนึ่ง

การที่กล่าวถึงคลองวัดดอกไม้ หรืออีกชื่อหนึ่งว่า คลองขนอบางหลวง แสดงว่า คลองเส้นทางนี้จะต้องมีบทบาทหน้าที่สำคัญในอดีต เพราะคำว่า “ขนอบ” หมายถึง ภาษีผ่านด่านชนิดหนึ่งบนเส้นทางน้ำ นั้นแสดงว่าในอดีตลำคลองสายดังกล่าวจะต้องมีความสำคัญบนเส้นทางคลองบางหลวง และหากพิจารณาถึงความสำคัญของคลองนี้ เมื่อประมาณร้อยกว่าปีที่ผ่านมา คลองวัดดอกไม้มีความสำคัญต่อการเดินทาง โดยสามารถลัดเลาะไปได้จากคลองบางหลวง สู่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ ในบริเวณย่านปากคลองสานตรงข้ามกับคลองผดุงกรุงเกษมตอนใต้ที่เป็นคูพระนครสมัยรัชกาลที่ ๔

คลองวัดดอกไม้ ในสมัยเมื่อกว่า ๑๐๐ ปี ตามที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง เด็กบ้านสวน ของ พ.เนตรรังษี น่าจะนับว่าร่วมสมัยกับปาฐกถา ของ พระยาชลธารวิจิตร (มัย ชลานุเคราะห์) ได้ดีทีเดียว

ปากคลองวัดดอกไม้ฝั่งคลองบางหลวง อยู่ติดกับที่ดินของตระกูลขุนนาค ที่เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม ขุนนาค) ได้สร้างเรือนสองหลังให้กับลูกชายทั้งสอง คือ **พระยาราชานุประพันธ์ (สุดใจ ขุนนาค)** และ **พระยาราชานุประพันธ์ (หุ้ย ขุนนาค)** ดึกทั้งสองหันหน้าลงคลองบางหลวง ด้านข้างที่ดินประชิดติดกับคลองวัดดอกไม้

“คลองวัดดอกไม้” สมัยนั้น ผู้คนจะกล่าวถึงคลองนี้ว่า “ถ้าใครเอาเรือเข้ามาในคลองนี้ล่องหน้าเพียงครู่เดียว ไม่มีทางตามพบ” คงด้วยเพราะมีแยกสาขาคลองมาบรรจบกันหลายสาย เพราะหลังจากที่ดินของตระกูลขุนนาคที่ตั้งอยู่ปากคลองแล้ว พันมาก็จะเป็น **บ้านของพระยาราชานุประดิษฐ์ (นาค)** ผู้มีบรรดาศักดิ์ของขุนนางวังหน้า แยกแรกของคลองที่เข้ามาจากคลองบางหลวงจะเป็น **คลองกะตือขาว** : สุเหร่าของพวกแขกแพ เลยไปจะเป็นโรงย้อมผ้าของชาวจีนก็จะถึงแยก **คลองกะตือจีน** (คลองที่ไปต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่ศาลเจ้าเกียนอันเกงได้) พอลอดผ่านสะพานโคสฤทัย จะเป็นบ้านของ **พระยาสิทธิราชฤทธิไกร (ม.ล.ชวย ฉัตรกุล)** แล้วก็เลยผ่านที่ดินเข้าเขตป่าช้าขนาดใหญ่ของ **วัดดอกไม้ทางฝั่งซ้าย** ส่วนทางฝั่งขวาก็จะเป็นบ้านของ **เจ้าพระยาบดินเดชาอนุชิต (หม่อมราชวงศ์ อรุณ ฉัตรกุล)** ซึ่งตั้งอยู่เยื้องกับวัดดอกไม้ และโรงพักบุปผาราม (โรงพักเก่า)

บ้านเจ้าพระยาบดินเดชาอนุชิต (ภายหลังบ้านเดิมของท่านเปลี่ยนเป็นโรงเรียนสตรีกุหลาบ) ซึ่งไม่ห่างจากวัดบุปผารามมากนัก เพียงแนวถนนเทศบาล สาย ๒ ชั้นกลาง (หรือขนานกับแนวคลองวัดดอกไม้โดยตลอด) แยกคลองถัดเข้าไปจะเป็นแนวคลอง **สะพานพลอย** (หรือคลองวัดประยูรวงศ์) (คุณหญิงพลอย นครานนท์ ผู้เป็นภรรยาคนหนึ่งของ พระยาประภากรวงศ์วรุณภักดี (ชาย)) แยกคลองถัดไปจะเป็นแยกคลองวัดดอกไม้ที่สำคัญ

แยกสำคัญบน คลองวัดดอกไม้ บริเวณนี้ ถ้าเลี้ยวขวาจะไปผ่าน **บ้านเจ้าพระยาพลเทพ (เฉลิม โกมารกุล ณ นคร)** อดีตเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ และผ่าน **บ้านพระยาราชเวชม์ผดุง (สาย สายะวิบูลย์)** และบ้านและที่ดินแปลงใหญ่ของท่านผู้หญิงพัน (ของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ)) และ **บ้านพระยาประสงค์สรรพการ (ยวง เอกะนาค)** ก็จะมาชนกับคลองบางไส้ไก่ และออกคลองบางหลวง ก็ได้

แต่ถ้าเลี้ยวซ้าย จะผ่านของตึกของ **เจ้าจอมเอี่ยม (ในรัชกาลที่ ๕)** อันบ้านตึกใหญ่ของ **เจ้าพระยาสุรวงษ์วัฒนศักดิ์ (โต ขุนนาค)** ตัวบ้านสมัยนั้น ชาวบ้านจะเรียกว่า “วังเจ้าจอมเอี่ยม” (คงเพราะธิดาของคุณชายโตได้ถวายตัวอยู่ในรัชกาลที่ ๕) ตัวตึกใหญ่หันหน้าลงสู่คลองบ้านสมเด็จฯ (คลองวัดดอกไม้ที่ผ่านมาถึงในย่านนี้จะเรียกว่า “คลองบ้านสมเด็จฯ” ตามแนวคลองเลยเข้ามาก็จะเป็นบ้านของ **พระยาโกมารกุลมนตรี (ชื่น โกมารกุล ณ นคร)** ต่อด้วยบ้านหลังงามของ **พระยาสุรราชฤทธานนท์พลพลภักดี (พิน พินทุโยธิน)** และจวนของ **สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ ขุนนาค)**

แนวคลองบ้านสมเด็จเจ้า (หรือคลองวัดดอกไม้เดิม) เมื่อประมาณ ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ถูกแนวถนนประชาธิปไตย ตัดผ่านทับไปเหลือรอดแนวคลอง บ้านสมเด็จเจ้า ที่ผ่านหน้า วัดพิชยญาติการาม (วัดพระปรางค์เหลือง) และ วัดอนงคาราม (วัดน้อยท่าเตียน) ของสายสมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อยทั้งสองวัด

แนวคลองที่ตรงออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยา จากหน้าวัดพิชยญาติการาม ผ่านหน้า วัดอนงคาราม และผ่าน จวนของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ และบ้านเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) คลองนี้เป็นคลอง สายสั้น ๆ ถูกเรียกว่า คลองสมเด็จ หรือบางทีก็เรียก คลองตลาดสมเด็จ ผ่ากลางระหว่างอาณาเขตของ สมเด็จ เจ้าพระยาองค์ใหญ่ และ สมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อย (เดิมที่เป้าหมายของคลองนี้ขุดเพื่อขนเอาสิ่งก่อสร้างมาเพื่อ ใช้สำหรับก่อสร้างวัดพิชยญาติการามในรัชกาลที่ ๓)

ส่วนคลองสายตรงจากคลองบ้านสมเด็จที่ถูกแนวถนนประชาธิปไตยตัดทับ และถูกเรียก คลองสาน เชื่อม ต่อไปจนออกแม่น้ำเจ้าพระยา (เยื้องกับปากคลองผดุงกรุงเกษม) คลองสาสนี้ตรงมาผ่านด้านหน้าบ้านของ เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) รวมทั้งที่ดินของตระกูลบุนนาคอีกหลายแปลงทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวา และ สวนกรมท่า ของเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) (ที่ปัจจุบันกลายเป็น สถาบันจิตเวช ศาสตร์สมเด็จเจ้าพระยา) และออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณบ้านเจ้าสัวเก่งซัว (ที่ถูกริบเรือนเป็นของหลวงในสมัย รัชกาลที่ ๕ โดยโปรดให้ทำเป็นโรงพยาบาลคนเสียจริตในสมัยนั้น)

คลองสาน นี้ในสมัยรัชกาลที่ ๔ สมเด็จพระประสพฯ (ต่อมาได้รับบรรดาศักดิ์เป็น สมเด็จเจ้าพระยาบรม มหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)) ท่านยังใช้เพื่อการต่อเรือกำปั่นจักรซ่าง ที่ชื่อว่า เรืออรรคราชบรรยง เมื่อต่อแล้ว เสร็จท่านจึงให้ขุดขยายคลองสานให้กว้างขึ้น เพื่อนำเรือลำดังกล่าวออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยาตรง ป้อมป้องปัจจามิตร ออกถึงแม่น้ำ

คลองสาขานี้ยังได้ตัดผ่านคลองสำคัญอีกหลายคลอง เช่น คลองจีน คลองวัดทองธรรมชาติ คลองวัด ทองนพคุณ และคลองลาดหญ้า คลองที่กล่าวถึงหลายคลอง มาถึงทุกวันนี้ถูกถมทับเป็นถนนไปก็มี ดินเขยคืบแคบ ไปจนไม่อาจเรียกว่าคลองก็มี

คลองวัดดอกไม้ หรือที่เรียก ขนอบบางหลวง ที่เชื่อมเชื่อมโยงโครงข่ายถิ่นฐานบ้านบุนนาค ผ่าน คลอง บ้านสมเด็จ คลองสมเด็จ และยังตรงไปออกแม่น้ำในชื่อ คลองสาน ในทุกวันนี้ จึงเป็นเพียง “เงาของความเจริญ” ที่เปลี่ยนแปลงไปจนไม่อาจย้อนกลับ.

เอกสารอ้างอิง

ช่วงพิชิต ธีรธินันท์. (2567, 11 ตุลาคม). คลองวัดดอกไม้: “ขนอบบางหลวง” สู่ถิ่นฐานบ้านบุนนาค.